

Хальота Андрій Іванович, професор
кафедри конституційного права та
прав людини НАВС, кандидат
юридичних наук, доцент

КЛАСИФІКАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Закріплені у другому розділі Конституції України права і свободи людини та громадянина можна поділити на політичні, соціально-економічні, культурні та особисті.

Соціальна основа цих прав і свобод визначається їх об'єднанням в єдиний комплекс, систему, що відображає найважливіші об'єктивні інтереси суспільства в цілому і кожного його члена зокрема. Ця система має свою структуру, що дістає вияв у поділі прав і свобод на групи та види, між якими немає стійких меж, оскільки вони об'єднані системою, в якій посідають певне місце.

В юридичній літературі наводяться різні класифікації прав і свобод людини та громадянина. Так, І.В. Ростовщиков виділяє конституційні та галузеві права і свободи. На його думку, вони у свою чергу, поділяються на соціально-економічні, політичні, культурні, особисті права, права з приводу захисту інших прав та свобод, а також на загальні і спеціальні[1, с.40].

П.М. Рабінович за сферою суспільних відносин та характером потреб людини або цінностей, що виступають їх об'єктом, поділяє права і свободи людини та громадянина на фізичні, особистісні, культурні (гуманітарні), економічні, політичні. Він вважає, що загальносоціальні права за значенням для їх носіїв можна поділити на основні та неосновні; за характером, способом здійснення — на активні та пасивні; за суб'єктивним складом здійснення — на індивідуальні та колективні[2, с.7-9].

Л.Д.Воєводін з урахуванням наявності різних галузей права виділяє основоположні, матеріальні та процесуальні права і свободи[3, с.46].

Розбіжність між різними класифікаціями пояснюється критеріями, покладеними в їх основу. Ми підтримуємо думку про те, що ці критерії мають відповідати певним вимогам, а саме: бути суспільне значущими, сприяти виявленню особливостей кожної групи і кожного виду[4, с.13].

У даній статті розглядаються не усі конституційні права і свободи людини та громадянина, а лише особисті, які регулюють сферу особистого життя та індивідуальної свободи суб'єктів. Вони закріплюють за останніми можливості використання та охорони їх невід'ємних благ і цінностей. Конституція і галузеве законодавство України надають та гарантують громадянам комплекс можливостей щодо поважання їх гідності, особистої свободи і недоторканності; свободи думки, совісті, недоторканності житла тощо.

В українській теорії конституційного права класифікація особистих прав і свобод побудована на критеріях, що впливають з методу системного аналізу. Ще в радянські часи Л.Д. Воєводін намагався розглянути усю сукупність конституційних прав та обов'язків у вигляді системи, що має відносну самостійність. Самостійність цієї системи полягає у тому, що зазначені права та обов'язки містять загальні основи правового статусу особи і громадянина, а також специфічні внутрішньосистемні зв'язки між її елементами, тобто між основними групами прав і обов'язків, а також між окремими правами та обов'язками.

Отже, конституційні особисті права необхідно розглядати як елемент системи основних прав і обов'язків. Водночас ці права мають риси відносно самостійної підсистеми, яка складається з елементів більш низького порядку — окремих конституційних прав. Кожне окреме конституційне особисте право конкретизується у галузевих (кримінально-

процесуальних, цивільних, адміністративних тощо) суб'єктивних правах. Групі конституційних особистих прав притаманні ознаки спільності та цілісності. Суть та призначення окремих конституційних особистих прав полягають у тому, щоб з різних боків, у різних аспектах забезпечити громадянам блага особистої свободи. Остання лежить в основі системи особистих прав, кожне з яких безпосередньо пов'язане з іншими. Розглядаючи усю сукупність існуючих конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина, ми виділяємо в окрему групу права і свободи, що дістали назву “права-гарантії”[5; с.60-61].

У радянській літературі дані права не розглядались у масиві особистих прав громадян. Вони склали групу так званих гарантій, наданих Конституцією та галузевим законодавством для забезпечення ефективної реалізації усіх конституційних прав і обов'язків людини та громадянина.

Однак деякі автори (М.П. Фарберов, Н.В. Вітрук, В.А. Масленніков) виділяли права та свободи, пов'язані з захистом інших прав і свобод. Вони називали ці права правами з приводу захисту і включали їх до складу особистих прав і свобод. Зазначений вид охоплював декілька особистих прав і свобод: право на судовий захист, на оскарження дій посадових осіб, державних органів, установ, організацій, на відшкодування шкоди, право обвинуваченого на захист. Після прийняття у 1996 р. нової Конституції України до цього виду було включено низку інших прав: на правову допомогу, на самозахист, на звернення до міжнародних судових установ, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Однак права з приводу захисту не вичерпують увесь масив прав-гарантій. Їх значно більше. Вони закріплені у статтях 55—64 другого розділу “Права, свободи та обов'язки людини і громадянина” Конституції України.

Права-гарантії входять до складу конституційних особистих прав тому, що вони, як й останні, забезпечують охорону і користування невід'ємними особистими благами та

цінностями, дають змогу людині та громадянину безперешкодно користуватися особистою свободою.

З урахуванням критеріїв, покладених різними авторами в основу класифікації основних конституційних прав і свобод людини та громадянина, в тому числі особистих, на нашу думку, можна виділити такі критерії поділу прав-гарантій на види: 1) юридична відповідальність; 2) дія законів та інших нормативно-правових актів у часі; 3) можливості з приводу захисту; 4) обмеження прав і свобод; 5) можливості щодо відшкодування шкоди.

Поділ прав-гарантій за цими критеріями не вичерпує усю їх сукупність. Деякі права не можуть бути віднесені до жодного з видів, виділених на підставі зазначених вище критеріїв. Їх можна об'єднати у групу під назвою "інші права".

Права-гарантії, об'єднані за юридичною відповідальністю, відзначаються такими особливостями: 1) особа не несе юридичної відповідальності в разі невиконання явно злочинного розпорядження чи наказу; 2) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; 3) юридична відповідальність особи має індивідуальний характер; 4) особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом; 5) особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; 6) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; 7) обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; 8) усі сумніви щодо доведеності вини особи глумачатся на її користь.

Характерними особливостями прав-гарантій, об'єднаних за дією законів та інших нормативно-правових актів у часі, є таке: 1) закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома

населення у порядку, встановленому законом; 2) закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є не чинними;

3) закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; 4) ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Права-гарантії, виділені за можливостями з приводу захисту, визначають такі положення:

1) права і свободи людини і громадянина захищаються судом; 2) кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; 3) кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 4) кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; 5) кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань; 6) кожен має право на правову допомогу; у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно; 7) кожен є вільним у виборі захисника своїх прав; 8) для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура; 9) підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Права-гарантії, об'єднані за обмеженнями прав і свобод, характеризують такі положення:

1) засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і

встановлені вироком суду; 2) конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; 3) в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку їх дії; 4) не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27—29, 40, 47, 51, 52, 55, 56—63 Конституції України.

Права-гарантії, об'єднані за можливостями щодо відшкодування шкоди, визначають такі фактори: 1) у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, заподіяну безпідставним засудженням; 2) кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

На наш погляд, запропонована класифікація прав-гарантії найбільш повно враховує міжнародні стандарти та чинне законодавство в сфері особистої свободи. Наведені права-гарантії виступають як певні можливості людини і як гарантії забезпечення реалізації її інших прав та свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ростовщиков И.В. беспечение прав и свобод личности в СССР: Вопросы теории. Саратов, 1988.

2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. К., 1994.

3. Юридические гаранты конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе / Л.Д. Воеводин, Ю.М. Козлов, А.Д. Зайкин и др. под ред. Л.Д. Воеводина. М., 1987.

4. Лях С.М. Государственно-правовые аспекты свободы личности в СССР. Автореф. дис..канд. юрид. наук. Одесса, 1979.

5. Основи держави та права (навчальний посібник) / С.Д.Гусарев, А.М.Колодій, А.Ю.Олійник та ін. — К., 1997.